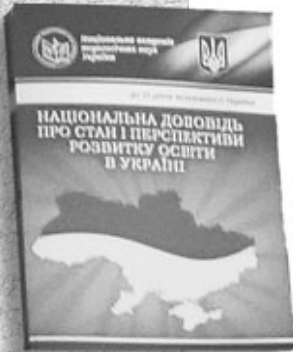

Держава
і освіта

УДК 37.014.5

До 25-річчя
Незалежності
України

Директор школи, ліцею, гімназії № 4-6'2016

Укладач:
О.І. Виговська

НАЦІОНАЛЬНА ДОПОВІДЬ ПРО СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В УКРАЇНІ¹ РЕФЕРАТИВНИЙ ОГЛЯД МАТЕРІАЛІВ ДОПОВІДІ У КОНТЕКСТІ АКТУАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Ця стаття – це витяги з видання¹, у якому здійснено всебічний аналіз стану і розвитку національної освіти за 25-річний період незалежності України, визначено актуальні проблеми освітньої сфери, виявлено причини їх виникнення, запропоновано науково обґрунтовані шляхи модернізації вітчизняної освіти у контексті глобалізації, європейської інтеграції та національної самоідентифікації.

Національна доповідь є цілісним аналітичним документом, над яким працював об'єднаний спільним задумом науковий колектив у складі майже 115 вчених НАПН України.

Видання розраховано на законодавців, державних управлінців, керівників навчальних закладів, педагогічних і науково-педагогічних працівників, широку громадськість, усіх, хто прагне підвищення конкурентоспроможності української освіти, хто вболіває за майбутнє України, її освічений, високоінтелектуальний, мудрий народ.

Стаття, що пропонується читачам журналу, репрезентує матеріали, які характеризують стан і перспективи розвитку середньої освіти, виховання сучасного юного покоління, а, отже, є особливо актуальними для керівників шкіл, ліцеїв, гімназій України.

Ключові слова: національна освіта, державна освітня політика, людина інноваційного типу, модернізація освіти, загальна середня освіта, інклюзивна освіта, виховання громадян-патріотів.

¹Тема статті однойменна назві видання, яке здійснено за підтримки Товариства «Знання» України. **Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні** / Нац. акад. пед. наук України; [редкол: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), А. М. Гуржій (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови)]; за заг. ред. В. Г. Кременя. – Київ: Педагогічна думка, 2016. – 448 с. – Бібліогр: с. 21. – (До 25-річчя незалежності України). Видання є третім після Білої книги національної освіти (2010 р.) та Національної доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні (2011 р.) аналітичним документом Національної академії педагогічних наук України, що підготовлені останніми роками. Всі видання: пж, курсив – О.В.

За 25-річчя державної незалежності України навколишній світ істотно змінився. Змінювалася й Україна, розв'язуючи двоєдине завдання. З одного боку, ставши на шлях державного суверенітету, країна долала негативну спадщину минулого. З другого боку, приймаючи виклики сьогодення, українське суспільство прагнуло модернізуватися на інноваційній основі, аби набути прискорення, характерного для глобального світового поступу. Головним рушієм цього процесу завжди були і незмінно залишаться люди – компетентні і кваліфіковані, конструктивні і конкурентоспроможні, компромісні і консенсусні. У розвитку людського потенціалу, людського капіталу ключову і, головне, безперервно зростаючу роль відіграє освіта. Звісно – освіта сучасна, що відповідає найкращим стандартам якості. Виключно завдяки освітній складовій в індексах людського розвитку та глобальної конкурентоспроможності Україна за цими показниками утримує серединні позиції в колі багатьох країн світу. Водночас стає очевидним, що *екстенсивний шлях зростання національної освіти себе повністю вичерпав*. На порядку денному – досягнення нею нових якісних характеристик, які відповідають вимогам сьогодення. Образно кажучи, «додана вартість» в освіті при формуванні людського капіталу, *сучасної людини інноваційного типу* має кардинально збільшитися. Якраз нинішньому стану і найближчим перспективам розвитку україн-

НАЦІОНАЛЬНА ДОПОВІДЬ ПРО СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОСВИТИ В УКРАЇНІ

Це унікальне видання було презентовано вченими НАПН України в залі засідань її Президії **5 вересня** цього року.

Презентація зібрала вчених-виконавців наукового проекту, вчених установ Академії, керівників шкіл та освітянських управлінь, методистів, студентів і аспірантів, пересічних громадян, представників ЗМІ.

Працю наукового колективу із 115 осіб представив присутнім голова редколегії цього видання **Василь Григорович КРЕМЕНЬ**, президент НАПН України, академік НАН і НАПН.

КРЕМЕНЬ В. Г. : Шановні колеги, українці нещодавно відзначили **25 річчя з Дня незалежності** нашої держави і до цієї дати Національна академія педагогічних наук в черговий раз підготувала узагальнену працю, яка називається *«Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні»*.

Одним із дуже ґрунтовних документів є Національна доповідь про розвиток освіти в Україні за 25 років її незалежності, де ми намагалися підсумувати те, що зроблено, показати проблеми на шляху розвитку нашої освіти, і безумовно, наше бачення змін, які треба здійснити в освіті.

Перш за все зазначу, що проведена велика робота, і на мій погляд, це дуже важлива праця. План розвитку людського потенціалу, в якому, на мій погляд, постійно зростаючу роль відіграє освіта, а надто в умовах переходу людства до науково-інформаційних технологій, коли розвиток людини, розвиток особистості є не тільки основним показником прогресу того чи іншого суспільства, але й основним важелем подальшого розвитку суспільства. Саме від людського потенціалу залежить розвиток сучасних науково-інформаційних технологій. Як раз і найближчим тенденціям в українській освіті присвячена ця доповідь, вона є продовженням попередніх таких видань як «Біла книга української освіти», Наукова доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні, яка була прихована до 2011 року, і цілий ряд інших раритетних документів, що готуються систематично нашою Академією.

Знайомтеся!

В електронному форматі «Національну доповідь...» розміщено на сайті НАПН України: www.naps.gov.ua

АНАЛІЗ ДОСЯГНЕНЬ І ВТРАТ У ПРОЦЕСІ РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТИ

Сучасна освітня політика має реалізовуватись у контексті потреб модернізації країни згідно зі Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020» (2015 р.), Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (2014 р.), іншими стратегічними документами української держави, що визначають її європейський і світовий статус у майбутньому. З урахуванням кризового економічного стану країни потрібно насамперед визначити найважливіші освітні проблеми та обґрунтувати способи їх розв'язання у найближчі роки та в перспективі. Очевидно, що **реформування не може бути успішним, якщо здійснюється як потік постійних, локальних змін, часто суперечливих, концептуально не об'єднаних, не має широкої підтримки та розуміння в освітян в суспільстві**. Отже, важливо об'єктивно оцінити досягнення і втрати минулого двадцятип'ятиріччя.

З-поміж найважливіших досягнень такі:

- розроблення нової методології розвитку української освіти (цілі та цінності демократичного суспільства, особистісного розвитку, спрямованість до європейських та світових освітніх і наукових просторів тощо);
- створення каркасу нового законодавчого поля функціонування освіти;
- визначення засад рівного доступу кожного громадянина до якісної освіти усіх рівнів як магістрального напрямку її розвитку;
- формування змісту освіти на основі державних стандартів як важеля збереження єдиного освітнього простору та управління якістю освіти в країні;
- створення науково-методологічного і значною мірою програмно-методичного ресурсу для переходу на 12-річну загальну середню освіту;
- перехід до варіативної освіти, створення варіативних програм, підручників і навчальних посібників як у центрі, так і в регіонах, а також у навчальних закладах;
- використання нових форм і технологій контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів, студентів, запровадження зовнішнього незалежного оцінювання;
- упровадження нової методики атестації педагогічних і науково-педагогічних кадрів та державної акредитації навчальних закладів;
- поширення нових навчальних технологій (ІКТ, компетентнісна освіта, дистанційна освіта, інтерактивні методики тощо);
- рух до багатоканального фінансування галузі;
- створення національної педагогічної преси;
- розвиток професійних об'єднань, товариств у центрі та регіонах, що сприяло становленню державно-громадського управління.

Основні втрати реформування української освіти такі:

- **відсутність системної науково обґрунтованої ідеології розвитку освіти**, її ситуативна політизація, слабкий вплив на освітній і культурний рівень суспільства, що зумовило значне послаблення консолідувочої, культуротворчої місії освіти;
- згорання мережі дошкільних навчальних закладів унаслідок відсторонення влади від розв'язання проблем дошкільця, відсутність прогнозу демографічної ситуації і потреб розвитку освіти в регіонах, нерозробленість правових засад щодо статусу землі та будівель, що зумовили неготовність цієї освітньої

ської освіти, що покликана забезпечити становлення інноваційної людини, присвячена ця Національна доповідь. У доповіді на підставі всебічного аналізу здобутків і прорахунків, їх причин у період 1990-2015 рр. **наведено науково обґрунтовані пропозиції щодо невідкладних дій з модернізації освіти**.

РОЗВИТОК ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В ГАЛУЗІ ОСВІТИ ЗА УМОВ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ

Початок третього тисячоліття характеризується глобалізацією суспільного розвитку, зближенням націй, народів, держав, переходом людства від індустріальних до науково-інформаційних технологій, високих економіко-технологічних укладів, які значною мірою базуються на освітньо-інтелектуальному потенціалі населення. Водночас заострюється конкуренція регіонів, націй, держав, окремих громадян. Це зумовлює докорінну зміну підходів до освіти та освітньої політики в цілому. Саме для ХХІ ст. стає характерним розуміння того, що **освіта** не може надалі залишатися у сфері відокремленої галузевої чи відомчої політики, розглядатися як витратне соціальне благо та безповоротна стаття видатків, а є продуктивним чинником й умовою розвитку, відтак **повинна набути статусу загальнонаціональної стратегії**. Загальноцивілізаційні тенденції викликали появу **нової парадигми освіти**, її переорієнтацію з держави

на людину, на фундаментальні людські цінності, на послідовну демократизацію освітнього процесу й освітньо-педагогічної ідеології загалом. З набуттям державного суверенітету України започатковано формування власної державної політики в освіті. *За 25 років визначено її засади і основні механізми, ефективність яких потребує всебічного аналізу.*

Аналіз реального стану наук про освіту, педагогічних і психологічних наук свідчить про необхідність розвитку їх організаційного, кадрового, фінансового та ресурсного забезпечення відповідно до суспільних запитів і викликів сьогодення, а також приведення у відповідність із європейськими і світовими тенденціями розбудови освітніх і дослідницьких просторів. Слід підвищити роль наук про освіту, педагогіки і психології при формуванні цивілізації нового типу — суспільства знань в умовах домінування дослідницько-інноваційного характеру прогресу. У центрі уваги сучасної цивілізації постав розвиток людини, який водночас є і головним критерієм стану суспільства, і основним важелем подальшого суспільного поступу. Зумовлено це, перш за все, переходом людства до дослідницько-інноваційного типу прогресу та глобалізацією суспільного життя. *Основною сферою, що забезпечує розвиток людини, визнано освіту.*

У зв'язку з цим перед Україною поставали складні завдання. *По-перше, утвердити в суспільстві пріоритетність науки і освіти.* Науки — як сфери, що продукує нові знання, і освіти, що олюднює знання, робить їх діяль-

ланки забезпечити дошкільну освіту, передусім для дітей старшого дошкільного віку;

- дотепер не визначено функцій професійно-технічних навчальних закладів і технікумів, училищ, коледжів у нових ринкових умовах, інноваційній економіці;
- унаслідок слабого контролю в центрі та на місцях кількісного зростання мережі вищих навчальних закладів виникли ризики здобуття молоддю неякісної освіти, погіршився імідж української вищої школи за кордоном. *Заданеність і масштабність проблеми спричиняють велике соціально-педагогічне й економічне напруження* щодо її розв'язання в сучасних умовах, *уможливають корупцію і хабарництво;*
- перехід до наступних етапів модернізації системи освіти без належного моніторингу якості попереднього стану зумовив безвідповідальність управлінців за результати, загальмував розвиток економіки освіти, інноваційний рух до її нової якості тощо;
- педагогічна освіта стала аутистером вищої школи, її стратегія — наздогнати, а не випередити. *Школа перестала бути реальним замовником змісту і результатів підготовки майбутнього вчителя.* Навіть у педагогічних університетах професія вчителя перетворилася лише на одну з-поміж інших. Учителю недостатньо формується як суб'єкт сучасних цінностей;
- старіння матеріально-технічної бази, особливо в секторі професійно-технічної освіти.

Загалом українська освіта фактично не стала загальнонаціональним пріоритетом. Причинами такого стану є:

- відсутність реального визнання в державі освіти локомотивом суспільного та економічного розвитку;
- певна неузгодженість законів прямої дії, їх функціональна неповнота;
- несформованість моніторингу виконання законів і нормативів розвитку освіти;
- недостатня осмисленість швидких і несистемних змін розвитку освіти, що зумовили непослідовність впливів, зокрема процесуальну незавершеність попередніх модернізацій;
- низький соціальний і матеріальний статус педагогічних та науково-педагогічних працівників;
- централізація управління, що призводить до надмірної бюрократизації, негнучкості реагування на потреби освіти, знижує відповідальність регіонів і суспільства за її якість;
- брак сучасної статистики, своєчасної об'єктивної і повної інформації щодо управління освітою не дає змоги вірогідно визначити її якість у регіонах, місце української освіти в європейському і світовому співтоваристві;
- за два з половиною десятиліття не досягнуто вчасного необхідного і достатнього забезпечення навчальних закладів програмами, підручниками, навчальним обладнанням;
- розрив у часі та змісті модернізаційних процесів у загальній, професійно-технічній, вищій і післядипломній освіті став причиною неготовності значної частини педагогічних, науково-педагогічних і управлінських кадрів до ефективної участі в інноваційному розвитку освіти;
- залишається на периферії державної уваги розбудова системи безперервної освіти громадян різного віку упродовж життя, яка має охоплювати формальну, неформальну та інформальну її складові, а також інструменти модулювання, кредитування та кодифікації навчання з метою його обліку, накопичення і трансферу, що гальмує формування суспільства, яке постійно навчається.

МОДЕРНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Модернізація освітньої діяльності передбачає розв'язання низки ключових проблем. *Перше.* Забезпечення формування інноваційної людини – людини з інноваційним мисленням, інноваційною культурою, здатної до інноваційної діяльності, що лише і може забезпечити в Україні дослідницько-інноваційний тип прогресу і побудову суспільства знань. *Друге.* Утвердження в освіті принципу дитиноцентризму, тобто максимальне наближення навчання і виховання дитини до її сутності, здібностей і врахування її особливостей, що буде сприяти максимальному саморозвитку і самореалізації особистості впродовж життя. Це, зокрема, потребує системної перебудови освітньої сфери на засадах компетентнісного підходу та результатної парадигми в освіті. *Третє.* Перехід до толерантної педагогіки, суб'єкт-суб'єктних відносин у навчальному процесі, взаємна повага учня і вчителя, що забезпечать становлення самодостатньої особистості, громадянського суспільства в Україні, демократичний розвиток країни. *Четверте.* Здійснення підготовки громадянина України до життя в умовах глобального простору, формування свого роду глобалістської людини, що забезпечить сучасний рівень її діяльності, а також конкурентоспроможність України у європейському і світовому просторах. *П'яте.* Виховання у громадян України сучасної системи цінностей, що сприяли б максимальній самореалізації кожного з них, утвердженню національної єдності, найповнішому усвідомленню національних інтересів і їх розвитку у співпраці та конкуренції з іншими країнами, включно із захистом незалежності і територіальної цілісності України.

ПОТРЕБИ, ЩО ПОТРЕБУЮТЬ НЕВІДКЛАДНОГО РОЗВ'ЯЗАННЯ

Перше. Гарантування достатнього і стабільного фінансування діяльності НАПН України як головної наукової організації у галузі освіти, педагогіки і психології. Доведення державного фінансування НАПН України до рівня не менше 0,2 % від сумарних видатків консолідованого державного і місцевих бюджетів на освіту (у 2015 р. – 114 млрд грн), наукових організацій України у галузях педагогічних і психологічних наук у цілому – до 2 % від загального обсягу фінансування наукової та науково-технічної діяльності в країні. Збільшення частки фінансування прикладних досліджень і експериментальних розробок, капітальних видатків, особливо щодо необхідного устаткування, для здійснення експериментальної перевірки і впровадження розробок, а також підвищення конкурентоспроможності заробітної плати наукових працівників. *Друге.* Збільшення державного замовлення НАПН України на відтворення кадрового потенціалу дослідників, підготовку магістрів, докторів філософії і докторів наук, а також підвищення кваліфікації керівних працівників освіти в галузі освіти, педагогіки і психології. Розширення на самокупній основі обсягу науково-технічних послуг, зокрема консультацій, підвищення кваліфікації керівного і науково-педагогічного персоналу вищих навчальних закладів з актуальних проблем модернізації вищої освіти в контексті Болонського процесу. *Третє.* Для наукових організацій НАПН України, інших наукових організацій, що працюють на освіту, актуальним є створення передових (нових для України та світу) технологій у галузі освіти, педагогіки і психології, збільшення заявок на охоронні документи на об'єкти права інтелектуальної власності, зокрема на патенти на винаходи та корисні моделі, підвищення публікаційної активності та ефективності вчених, розширення міжнародного співробітництва, спільних проєктів, стажувань, насамперед за програмою співпраці з ЄС «Горизонт 2020»².

нісними. По-друге, слід суттєво модернізувати освітню діяльність із тим, щоби вона забезпечувала підготовку людини до життя у XXI столітті, формувала патріота і конкурентоспроможного громадянина, а отже – конкурентоспроможну європейську Україну. (Див. вріз)

З огляду на це НАПН України згідно з її статутними завданнями, визначеними законами України «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про вищу освіту», повинна сконцентрувати увагу на посиленні академічного потенціалу, примноженні та оптимальному використанні наявних інтелектуальних, творчих, організаційних, кадрових, фінансових та інформаційних ресурсів, здійсненні якісних, конкурентоспроможних, затребуваних теорією і практикою наукових досліджень та підготовці експериментальних розробок.

Для забезпечення зростаючої ролі НАПН України у науково-методологічному та методичному супроводі освіти, успішної реалізації поставлених завдань державна освітньо-наукова політика має сприяти невідкладному розв'язанню таких проблем. (Див. вріз)

²20 березня 2015 року підписано Угоду між Україною і Європейським Союзом про участь України у Рамковій програмі ЄС з наукових досліджень та інновацій «Горизонт 2020». Про широкі можливості, які «Горизонт 2020» відкриває для української науки, йшлося під час прес-конференції з нагоди набуття асоційованого членства України у програмі ЄС «Горизонт 2020». Важливо зазначити, що для України було запропоновано 95-відсоткову знижку внеску, який кожна європейська країна повинна сплатити за участь у проєкті.

ЗАГАЛЬНА СЕРЕДНЯ ОСВІТА – ОСНОВНА ЛАНКА БЕЗПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

Загальна середня освіта є основною ланкою безперервної освіти і за тривалістю, і за вагомістю та масштабністю завдань, які покликана розв'язати. Вона забезпечує загалом становлення учня як особистості, закладає фундамент для успішної самореалізації людини упродовж життя. Протягом останніх двадцяти п'яти років відбулось її утвердження в незалежній українській державі на нових методологічних засадах. Зазнали істотної трансформації цільова спрямованість освіти, її зміст, організація навчального процесу, дидактико-методичне забезпечення, підходи до оцінювання освітніх результатів у напрямі посилення особистісної орієнтації освіти, її розвивального, компетентнісного, демократичного характеру. У 2015/16 навчальному році в Україні функціонувало понад 17,3 тис. загально-освітніх навчальних закладів, у яких навчалося близько 3,8 млн учнів. Навчально-виховний процес у них забезпечували 444 тис. педагогічних працівників, з яких 55 % мають педагогічний стаж не менше 20 років. Незаперечним досягненням освітньої системи України є те, що 98,3% від загальної кількості осіб віком від 6 до 18 років навчаються у загальноосвітніх навчальних закладах. У країні створено умови для реалізації конституційного права громадян на здобуття освіти рідною мовою. У 2015/16 навчальному році 89,7 %

учнів навчалися в школах українською мовою, 9,3 % – російською, 0,4 % – румунською, 0,4 % – угорською, 0,1 % – молдовською, 0,05 % – польською мовами. Функціонують також школи, в яких навчання здійснюється болгарською, англійською, словацькою мовами. Дещо різноманітною стала мережа загальноосвітніх навчальних закладів. Крім традиційних загальноосвітніх шкіл, в Україні функціонують заклади, де створено умови для розвитку обдарованості дітей, більш повного задоволення освітніх запитів і потреб учнів – гімназій, ліцей, колегіуми. Найбільша кількість таких закладів освіти станом на липень 2016 р. функціонує у м. Києві (21,8 %), Харківській області (18,8 %). Найменша – в Кіровоградській (1,4 %), Вінницькій (1,8 %), Сумській (1,8 %) областях. Проте частка цих типів закладів у загальній їх кількості залишається незначною: 496 (2,9 %) гімназій, 320 (1,9 %) – ліцейів, 44 (0,3 %) – колегіуми. Особливо мала їх кількість у сільській місцевості – 30 гімназій, 31 ліцей, 10 колегіумів. Проблемним залишається питання фінансування загальної середньої освіти. У 2015 р. загальні бюджетні

НОВА УКРАЇНЬСКА ШКОЛА ВІДРІЗНЯЄТЬСЯ НЕ ТІЛЬКИ 12-МА РОКАМИ НАВЧАННЯ. У ТЕПЕРІШНІЙ ШКОЛІ, ЦЕ МИ МУСИМО КОНСТАТУВАТИ, ДИТИНА НЕ ОТРИМУЄ ЗНАЧНУ КІЛЬКІСТЬ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ, ПОТРІБНИХ ДЛЯ ЖИТТЯ. ПОДЕКУДИ ДИТИНА ВТРАЧАЄ СВОЄ ЗДОРОВ'Я, ТОМУ МИ ПОВИННІ ЗМІНИТИ ЦЕ, ПЕРЕБУДУВАТИ СТРУКТУРУ І ТРИВАЛІСТЬ ШКОЛИ.

Лілія Гриневич

видатки на неї складала 2,4 % від ВВП, що істотно менше, ніж у країнах ЄС, де цей показник, як правило, перевищує 3,5 %. До того ж, в Україні за останні п'ять років спостерігається зниження зазначеного показника на 0,6 % (з 3,0 % у 2010 р. до 2,4 % у 2015 р.), що недостатньо корелює з масштабами зменшення учнівського контингенту за цей же період. Серед нерозв'язаних проблем – недосконалість змісту шкільної освіти, недостатня його орієнтованість на формування здатності використовувати здобуті знання в житті і практичній діяльності; істотні прогалини в оснащенні шкіл необхідними засобами навчання, створенні ефективного освітнього середовища з використанням ІКТ; відсутність загальнодержавної системи моніторингу якості загальної середньої освіти як основи для прийняття обґрунтованих управлінських рішень щодо її подальшого розвитку; незадовільна реалізація здоров'язбережувальної функції школи.

За період незалежності шкільна освіта перебуває в зоні неперервних змін (реформ, модернізації, трансформації), зумовлених ідеологічними, соціально-економічними чинниками, потребами суспільства, дітей, батьків, пріоритетами перспективного розвитку країни з урахуванням провідних міжнародних тенденцій освітніх трансформацій.

Магістральний напрям цих змін – побудова національної школи як гуманної, демократичної, особистісно орієнтованої. За цей час визначено концептуально-методологічні засади української освіти загалом і загальної середньої освіти зокрема, які знайшли відображення в низці прийнятих на державному рівні та відомчих документах (Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») – 1993 р., Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті – 2001 р., Концепція середньої загальноосвітньої школи України – 1991 р., Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) – 2001 р., Концепція профільного навчання в старшій школі

– 2004 р. та ін.). На законодавчому рівні нові засади функціонування і розвитку загальної середньої освіти в країні закріплені у прийнятому в 1999 р. Законі України «Про загальну середню освіту» та змінах і доповненнях до нього, які вносились упродовж наступних років. Як позитивний крок щодо підвищення рівня освіченості населення України слід оцінити конституційно закріплену норму обов'язковості повної загальної середньої освіти для всіх громадян України (1996 р.), а також законодавче встановлення 12-річного терміну навчання в загальноосвітній школі, яке, однак, було необґрунтовано скасовано у 2010 р. на завершальному етапі його впровадження. Відбулося загалом становлення нового змісту загальної середньої освіти, що відповідає потребам сучасної української школи. Його спрямовано на цілі і цінності демократичного суспільства, особистісного розвитку учнів, виховання їх як громадян-патріотів України, індивідуалізацію навчально-виховного процесу. Позитивну роль у формуванні і модернізації змісту шкільної освіти відіграв запроваджений з початку нинішнього століття механізм державних освітніх стандартів як чинників збереження єдиного освітнього простору і водночас забезпечення можливості навчальних закладів реалізувати ідею диференціації навчання. Розвиток змісту освіти, як і методик шкільного навчання, відбувається у напрямі посилення його компетентнісної і діяльнісної спрямованості, що відповідає сучасним світовим тенденціям розвитку шкільної освіти. Проте, як свідчить аналіз змісту шкільної освіти та його реалізації у навчальних програмах і підручниках, здійснений науковцями НАПН України, він не позбавлений істотних недоліків. Передусім тут недостатньо реалізована ідея компетентнісної спрямованості навчання, зміст освітніх галузей в основному зорієнтований на формування предметних компетентностей, а ключові (уміння вчитися, громадянська, інформаційно-комунікаційна та ін.) практично залишилися поза їх дидак-

тичною реалізацією. У частині освітніх результатів Стандарт не містить критеріальної основи їх вимірювання, що призводить до складнощів в оцінюванні рівня навчальних досягнень учнів. Зберігається типологічне розмаїття навчальних предметів і курсів, що веде до перевантаженості учнів, яка зумовлена, крім іншого, недосконалою структурованістю змісту, особливо в старшій школі, перенасиченістю його у низці випадків другорядним матеріалом, недостатнім урахуванням вікових і пізнавальних можливостей учнів у доборі навчального матеріалу. Необроблене повернення у 2010 р. до 11-річного терміну навчання в школі унеможливило послідовне запровадження нового змісту освіти і породило додаткові труднощі.

Нині у 5-7 класах чинні навчальні програми відповідають Державному освітньому стандарту 2011 р., у 8-9 – стандарту 2004 р. У старшій школі навчальні програми об'єктивно не можуть відповідати жодному з цих стандартів, оскільки укладені шляхом ущільнення і скорочення змісту освіти, розрахованого на трирічний термін навчання.

Все це призвело до перевантаженості програм навчальним змістом, що породжує необхідність їх постійного перегляду. Окрім того, програми хибують певною розбалансованістю змісту різних навчальних предметів у межах навіть однієї освітньої галузі, а формулювання вимог до результатів навчання не відповідають засадам компетентнісного підходу. Здійснено масштабну роботу зі створення вітчизняних підручників з усіх предметів шкільної програми. Нині українська школа має у своєму розпорядженні підручники для всіх класів, які реалізують зміст загальної середньої освіти, структурований у відповідних навчальних предметах і курсах. Однак, досі далеко не всі підручники задовольняють сучасні вимоги до навчальної книги і відповідають цільовим освітнім пріоритетам.

Здебільшого це стосується покоління підручників, де реалізовано

зміст освіти, визначений стандартом 2004 р. (8-11 класи).

До типових їх недоліків слід віднести недосконале структурування навчального змісту, його перевантаженість матеріалом, у низці випадків навіть не передбаченим навчальною програмою, надання переваги репродуктивному типу навчання, недостатню увагу до організації самостійної пошукової діяльності учнів у процесі роботи з підручником. Загалом зміст більшості підручників не підпорядковано головній стратегічній меті – формуванню здатності учнів використовувати здобуті знання в житті, у практичній і навчальній діяльності, як засіб розв'язання різноманітних проблемних ситуацій. У підручниках нового покоління (1-7 класи) ці недоліки дещо нівельовані, проте їх можливості у формуванні компетентностей (особливо ключових) залишаються далеко не реалізованими. Крім того, вони практично не враховують потенціал інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні і не орієнтовані на їх використання у навчальному процесі. Триває робота з формування системи забезпечення шкіл якісними підручниками. У її основу покладено загалом продуктивні підходи до підвищення якості навчальної книги шляхом конкурсного відбору, а також надання школам можливості вільного вибору навчальної літератури. Проте недосконалість процедур експертного оцінювання підручника і забезпечення його вільного вибору безпосередньо вчителем, де ще не викорінено зловживання, не дають підстав для позитивної оцінки зробленого. Крім того, останніми роками спостерігаються випадки несвоєчасного постачання школам необхідних підручників. Зокрема, через відсутність належного фінансування у 2015/16 навчальному році загальноосвітні навчальні заклади взагалі були забезпечені новими підручниками для сьомого класу менше, ніж на 80% від потреби, до того ж майже половина тиражу надійшла до шкіл лише у другому семестрі навчального року.

Важливим здобутком у реалізації особистісно орієнтованого підходу в

шкільній освіті стало запровадження профільного навчання в старшій школі, спрямованого на якомога повніше задоволення пізнавальних інтересів, нахилів і здібностей учнів, їхніх освітніх потреб, зумовлених подальшими життєвими планами та орієнтацією на майбутню професію.

Створено значну частину дидактичного і методичного забезпечення такого навчання, триває пошук його раціональних моделей. Проте профілізація старшої школи як одна із визначальних засад її ефективного функціонування в сучасних умовах відбувається недостатньо інтенсивно та зі значними труднощами. За статистичними даними лише 47 % від загальної кількості випускників шкіл 2015 р. здобували освіту за відповідним профілем. До основних причин такої ситуації слід віднести передусім несорядованість у масштабах країни необхідної мережі загальноосвітніх навчальних закладів для повноцінного забезпечення профільного навчання (особливо школярів сільської місцевості). Не сприяє його запровадженню і нормативна база такого навчання. Передбачені типиами навчальними планами номенклатура предметів і розподіл годин для їх вивчення звели профільне навчання фактично до поглибленого вивчення, як правило, двох навчальних предметів. Для курсів за вибором, які є істотним компонентом забезпечення відповідного профілю і відіграють багатофункціональну роль в освітній підготовці старшокласників, відведено час, який у багатьох випадках виходить за межі граничного допустимого навчального навантаження. Крім того, згідно з чинними навчальними планами нинішнім старшокласникам незалежно від обраного профілю навчання доводиться у кожному класі вивчати близько 20 навчальних предметів і курсів, до того ж від 6 до 9 одногодинних, ефективність яких надзвичайно мала. Потребує розширення дидактичне забезпечення профільного навчання особливо в частині, що стосується варіативного компонента. Навчально-матеріальна база багатьох шкіл продовжує зали-

шатися недостатньою для надання повноцінної якісної освіти. За даними Державного комітету статистики України у 2013 р. загалом лише чверть навчальних кабінетів і лабораторій (біологія, хімія, фізика) була забезпечена сучасними засобами навчання і обладнанням. При цьому забезпеченість необхідними засобами навчання у повній комплектації варіюється щодо кабінетів хімії від 10 % до 39 %, фізики — від 2 % до 38 %. Ця тенденція зберігається й донині. Зроблено певні кроки в інформатизації середньої освіти. Нині 97 % шкіл мають комп'ютерні класи або персональні комп'ютери, проте 40 % з них морально або фізично застарілі, 13 % просто несправні. Навіть за такого стану рівень забезпеченості вітчизняних шкіл комп'ютерами характеризується показником 1 комп'ютер на 27 учнів; аналогічний середній показник у Європі — 1:5. Доступ до Інтернету мають 87 % шкіл, проте використання комп'ютерів, підключених до цієї мережі, обмежується здебільшого уроками інформатики. Зберігається нерівність у забезпеченні доступу до якісної освіти учнів сільської місцевості порівняно з міськими школярами. Зокрема, лише 2 % сільських школярів мають можливість навчатися в класах з поглибленим вивченням окремих предметів, у той час як у містах цей показник перебуває в межах 11–20% (залежно від розміру міста). Частка ліцеїв, гімназій, колегіумів, що функціонують у сільській місцевості, становить лише 8,3 % від загальної їх кількості в країні. У 2014/15 навчальному році забезпечення організованого підвезення дітей, які проживають у сільських населених пунктах, до місць навчання складало 68% від потреби. Одним із факторів, які зумовлюють певні труднощі у забезпеченні якісної загальноосвітньої підготовки учнів сільської місцевості, є наявність значної кількості малокомплектних навчальних закладів. Зокрема, у 2015 р. в Україні функціонували 372 початкові школи із загальною кількістю до 10 учнів у кожній, 1460 шкіл I–II ступеня, у яких навчалось до 40 учнів, 2527

шкіл I-III ступеня з наповнюваністю до 100 учнів. Якщо 10-15 років тому малокомплектність була типовою, як правило, для початкової школи, то нині це явище стрімко поширюється на школи I-II та I-III ступенів.

Зазначене негативно позначається на рівні загальноосвітньої підготовки сільських школярів. Зокрема, результати зовнішнього незалежного оцінювання 2016 р. засвідчили, що відсоток випускників шкіл сільської місцевості, підготовку яких з української та англійської мов і математики оцінено балами 175 і вище (з 200 можливих), у середньому втричі менший від аналогічних показників щодо міських школярів, хоча й для останніх вони не перевищують 20%.

Нині в Україні дещо пожвавилася робота з вирішення гострих проблем сільської школи. Утворюються освітні округи, формується мережа опорних шкіл, на 2016 р. передбачено кошти для закупівлі шкільних автобусів. Однак, **актуальною залишається потреба в оновленні матеріально-технічної бази сільських шкіл**, забезпеченні всеохоплюючого доступу до мережі Інтернет, розширенні можливостей для широкого використання форм індивідуального та дистанційного навчання тощо. **Результативною є педагогічна підтримка обдарованих дітей** у гімназіях, ліцєях, колегіумах, загальноосвітніх навчальних закладах, а також при підготовці учнів до участі у міжнародних, всеукраїнських предметних олімпіадах, конкурсах-захистах науково-дослідних робіт МАН України тощо. Зокрема, команда із п'яти українських учнів, що взяла участь у Міжнародній конференції молодих учених «ICYS» у 2015 р., відзначена золотою, срібною і двома бронзовими медалями. Обдаровані діти відрізняються за академічними досягненнями та особистісними параметрами від учнівського загалу, їх ефективно навчання і виховання потребує спеціальної підготовки вчителя. Важливою також є державна підтримка вчителів, які готові працювати з обдарованими учнями. Наприклад, у США та окремих країнах Європи такі педагоги мають пре-

ференції при влаштуванні на роботу і в оплаті праці.

Певні позитивні зрушення спостерігаються у забезпеченні моніторингу загальної середньої освіти. **У 2016 р. створено Інститут освітньої аналітики при МОН України**, який має здійснювати відповідні дослідження. Відновлюється участь України у міжнародних порівняльних дослідженнях якості освіти. Між тим, дані міжнародного порівняльного оцінювання якості природничо-математичної освіти TIMSS, у якому наша країна останній раз брала участь у 2011 р., засвідчили певний прогрес у результатах українських школярів. Позиція України у міжнародному рейтингу математичної підготовки восьмикласників підвищилася у порівнянні з аналогічним дослідженням 2007 р. з 25-го місця до 19-го, з природничих предметів – з 19-го до 18-го місця. Дещо поліпшились показники школярів за всіма основними видами освітніх результатів – знання, застосування, обґрунтування, хоча останні два продовжують залишатися проблемними у загальноосвітній підготовці. Не сприяє поліпшенню такого стану, крім іншого, зміст і характер завдань зовнішнього незалежного оцінювання навчальних результатів, орієнтованих переважно на запам'ятовування і відтворення відповідних відомостей. Отже, становлення національної системи загальної середньої освіти в роки незалежності України супроводжується як вагомими здобутками і позитивними тенденціями розвитку, так і упущеннями та прорахунками, які стримують досягнення її високої якості, беззастережну інтеграцію в європейський і світовий освітній простір. Останні концентруються переважно навколо проблем змісту освіти, запровадження інноваційних педагогічних технологій, матеріально-технічного забезпечення освітнього процесу, об'єктивного оцінювання його результатів. Крім того, проблеми фінансового, управлінського, організаційного і кадрового забезпечення, як правило, вирішуються локально без належного узгодження між різними

КАРДИНАЛЬНІ ПОЗИТИВНІ ЗМІНИ

Кардинальні позитивні зміни в шкільній освіті, яких очікує суспільство, окрім змін у державній політиці, передбачають окреслення базових цінностей її подальшого розвитку, які утверджують соціально та особистісно значущий сенс здобуття освіти, побудови такої системи цінностей, яка слугує основою навчання, виховання і розвитку дітей на всіх етапах шкільної освіти, стає мотивом і регулятором пізнавальної діяльності учнів, визначає ставлення до себе, інших людей, суспільства, Батьківщини, світу загалом. Стрижневим вектором системи цінностей передусім є цінності дитиноцентрированої освіти. Окрім гуманізації відносин і середовища, це передбачає якнайповніше і точніше врахування природних основ дитячого розвитку – індивідуальних, фізичних, психічних, пізнавальних особливостей і можливостей дітей, соціальних умов їх життя. Разом із родиною школа має стати тим середовищем, яке змалечку утверджує цінність власного здоров'я і здоров'я інших людей у всіх його вимірах. Гуманістичні цінності сприятимуть зміцненню духовного зв'язку різних поколінь, збереженню історичної пам'яті, консолідації суспільства навколо захисту інтересів дитинства. Сучасна школа має стати осередком культурно-освітнього середовища, що передбачає підвищення загальної культури усіх суб'єктів освітнього процесу і самоцінності кожної особистості, виховання на національних і загальнолюдських цінностях. Такий її статус ґрунтується не лише на здобутих людством знаннях, а й на здатності створювати нове, виявляти інноваційне мислення. Тому культурологічна функція шкільної освіти передбачає оновлення її змісту на засадах гуманітаризації, розкриття взаємозв'язку людини з природою і суспільством, виховання громадянської та екологічної відповідальності. В умовах відкритості інформації, залучення до здобуття учнями освіти з багатьох суб'єктів і джерел знань поза школою її навчальна функція (особливо у старшій школі) втрачає домінуючі позиції. Натомість набувають пріоритетності соціальна та інформаційна функції, реалізація яких передбачає оволодіння школярами уміннями набувати соціальний досвід, співпрацювати в групах і колективі, умінням самостійно читися, знаходити і обробляти інформацію, критично мислити, розв'язувати нетривіальні задачі, застосовувати знання у життєвих ситуаціях, ставитися відповідально до своєї праці і шанувати працю інших. Не менш важливою є мовна культура учнів як особистісна і суспільно значуща цінність, що передбачає належне володіння державною мовою та здатність спілкуватися іноземною мовою. Особливі ваги в умовах європейського вибору України, відкритості світу набуває формування у шкільному віці толерантності, яка виявляється у прийнятті і правильному розумінні багатоманітності культур різних народів, форм і способів виявлення людської індивідуальності, виваженому сприйнятті різних думок і точок зору. У педагогічному контексті це передбачає сформованість у вихованців умінь безконфліктного життя у класі, родині, суспільстві. Діти виховуються у відкритому соціумі, тому знання ними прав і обов'язків щодо ставлення до інших людей, набуття досвіду міжкультурного спілкування, оволодіння мовним і культурним словником демократичного суспільства є обов'язковою складовою ціннісного виміру сучасної школи. Інструментальною основою втілення окресленого кола цінностей у шкільний простір стають ключові компетентності, які поєднують навчальний, виховний і розвивальний потенціали шкільної освіти, визначають нову філософію освіти, яка ґрунтується на ідеях якості, результативності, особистісної зорієнтованості змісту і результатів, технологічно забезпечує реформування загальної середньої освіти.

рівнями управління і розподілу повноважень між ними.

Досі не вдалося повною мірою реалізувати закладені в основу реформування продуктивні ідеї і підходи, уникнути ряду істотних помилок і прорахунків, що призвело до виникнення низки проблем та недоліків у сучасній шкільній освіті.

ПРО ТЕ, ЩО ПОТРЕБУЄ ІСТОТНИХ КОРЕКТИВ

● **Істотних коректив потребують структура школи, місії та цільові освітні спрямування її ступенів, організація навчального процесу на кожному з них на засадах дитиноцентризму, природовідповідності, якомога повнішої реалізації здоров'язбережувальної функції шкільної освіти.** Безсумнівною є необхідність встановлення 12-річного терміну здобуття повної загальної середньої освіти, розширення можливостей профільного навчання на основі поєднання загально-освітньої і професійної підготовки випускників.

● **У школі має утвердитися новий тип навчання – інноваційне навчання, яке, на відміну від традиційного, націленого на основному на освоєння і підтримку наявних здобутків цивілізації, формує особистість, здатну вносити інноваційні зміни в існуючу культуру й середовище, успішно розв'язувати проблемні ситуації, які постають як перед окремою людиною, так і перед суспільством.** Таке навчання передбачає постійне залучення учнів до активної навчально-пізнавальної діяльності, що характеризується інтенсивною багатосторон-

ною комунікацією суб'єктів діяльності, обміном інформацією, результатами діяльності учнів між собою і вчителем. Воно спонукає їх до ініціативності, творчого підходу та активної позиції в усіх видах зазначеної діяльності, передбачає не отримання, а здобування знань і вмінь, конструювання власного образу світу, формування ключових компетентностей самим учнем, що значно підвищує результативність освітнього процесу. Як свідчить зарубіжний і вітчизняний досвід, результати такого навчання полягають у значно глибшому й усвідомленому розумінні учнями сутності вивченого, сформованості умінь самостійно аналізувати і оцінювати інформацію, формулювати висновки, аргументовано відстоювати свої погляди, поважати альтернативну думку, працювати в групі, будувати конструктивні стосунки з її членами і визначати своє місце в ній.

● **Істотну роль у підвищенні результативності дидактичного процесу має відіграти формування і забезпечення функціонування цілісного інформаційно-навчального середовища**, оснащеного новітніми, зокрема комп'ютерно орієнтованими, засобами навчання. Актуальним у зв'язку з цим є розроблення широкого спектру навчальних матеріалів нового покоління з різних предметів, створення постійно оновлюваних і загальнодоступних бібліотек електронних ресурсів. Вільному доступу до освітніх ресурсів і послуг має сприяти розгалужена система дистанційного навчання, яка доповнює традиційні форми освіти. Незаперечними є її можливості також у реалізації ідеї профільного навчання особливо для тих учнів, які з різних причин не мають доступу до якісної профільної освіти в закладі, де вони навчаються. Вона дає позитивний педагогічний і соціальний ефект у навчанні дітей з особливими потребами, у позашкільній освіті, у розвитку юних обдарувань. Дистанційне навчання має незаперечні переваги також у підвищенні кваліфікації педагогічних кадрів, оволодінні ними сучасними освітніми технологіями. З

метою опанування загальною масою вчителів такими технологіями і ефективного використання їх у шкільній практиці має бути сформована система відповідного навчально-методичного супроводу цього аспекту діяльності сучасного педагога.

● **Кардинальних змін має зазнати зміст загальної середньої освіти щодо його складу, обсягу, освітніх пріоритетів, відповідності кінцевим результатам навчання.** Навчальний зміст має розглядатися не як самоціль, а передусім як засіб формування відповідних компетентностей як основного результату освітнього процесу. З огляду на це стандартизації має підлягати не лише зміст, але й освітні результати, які можуть бути однозначно виміряні щодо рівня їх досягнення. До того ж на часі створення такого стандарту загальної середньої освіти, який, крім характеристики її змісту та вимог до освітніх результатів учнів, містив би гарантовані державою умови – матеріально-технічні, навчально-методичні, ресурсні, кадрові, фінансові, необхідні для успішної реалізації цілей освіти.

● **Потребує створення ефективна система забезпечення шкіл якісними підручниками на різних засадах** (замовних, конкурсних), налагодження досконалої процедури їх експертизи і відбору, організації видання і вчасного, у достатній кількості забезпечення ними шкіл відповідно до здійсненого відбору. Дедалі очевиднішою стає необхідність відходу від безкоштовного забезпечення підручниками усіх категорій учнів і запровадження вільного продажу підручників для тих, хто має можливість і бажання їх придбати. Необхідно розробити дидактико-методичне забезпечення інноваційного навчання, реалізувати його ідеї у новому поколінні підручників, навчальних і методичних посібників, нових методиках з широким використанням інформаційно-комунікаційних технологій. У результаті ця продукція має реалізувати ідеї компетентнісного підходу у змісті, технологічних орієнтирах для організації співпраці учасників освіт-

нього процесу, їхньої конструктивної взаємодії, забезпечувати психологічний комфорт навчання. Підручник має стати засобом взаємодії учнів у процесі вирішення колективних навчальних завдань, формуючи таким чином їхню комунікативну компетентність. Він не повинен бути транслятором абсолютних істин, єдиним способом бачення дійсності, джерелом засвоєння учнями упорядкованої інформації, а має стати книгою, яка покликана вчити їх думати про світ у розмаїтті його проявів, усвідомлювати його внутрішні зв'язки, уявляти його як щось загадкове і неоднозначне.

● **Потребує оптимізації чинна мережа загальноосвітніх навчальних закладів з метою ефектної реалізації завдань загальної середньої освіти.** З одного боку, є необхідність приведення її у відповідність до потреб споживачів освітніх послуг, розширення можливостей доступу до якісної освіти, забезпечення ефективного соціального механізму конкурентоздатності випускників шкіл на сучасному ринку праці. Особливо актуальним це питання постає для старшої школи у зв'язку із запровадженням у ній профільного навчання, що зумовлює створення оптимальної мережі різнотипних навчальних закладів, які забезпечуватимуть підготовку випускників шкіл за академічним і професійним напрямками. Незначною залишається частка закладів освіти, де створено сприятливі умови для розвитку обдарованості дітей, більш повного задоволення освітніх запитів і потреб учнів – ліцеїв, гімназій, колегіумів. Так, в Україні діють 496 (2,9 %) гімназій, 320 (1,9 %) ліцеїв, 44 (0,3 %) колегіуми. Особливо малою є їх кількість у сільській місцевості – 31 ліцей, 30 гімназій і 10 колегіумів. Нагальною є проблема збереження шкіл, особливо в сільській місцевості, як культурних й освітніх осередків. Адже школа у більшості випадків є єдиним освітнім закладом на селі, а відтак, не має конкурентів на ринку освітніх послуг і, по суті, виступає як єдиний гарант права дитини на освіту та певним чином на її соціальний

захист. Проблема полягає не лише у конституційному праві дитини на освіту, розвитку людського потенціалу. До питання закриття шкіл місцеві органи державної виконавчої влади повинні підходити виважено, враховувати демографічний прогноз, соціально-економічні умови, думку громади. Важливо забезпечити функціонування у кожному сільському населеному пункті, де є діти шкільного віку, принаймні початкової школи. Вирішення цього питання потребує створення окремої державної цільової соціально-педагогічної програми, наприклад, «Шкільний округ», спрямованої на покращення умов функціонування сільської школи, її збереження та розвиток у кожному селі, де є діти, з урахуванням насамперед їхніх інтересів і, безперечно, особливостей кожного регіону. Реалізовуватися така програма має на засадах соціального партнерства із широким використанням виховного й освітнього потенціалу сільського соціуму. Доцільно створити й поширити мережу освітніх округів, здатних забезпечити розгалужену інфраструктуру освітнього простору регіону, кращий доступ навчальних закладів до освітніх ресурсів, підвищити якість освітніх послуг і поліпшити умови для реалізації програм профільного навчання у сільських загальноосвітніх навчальних закладах. Необхідно також реорганізувати та утворити в окремих населених пунктах опорні школи, комплекси типу «дошкільний навчальний заклад – початкова школа», загальноосвітні навчальні заклади з малою чисельністю учнів типу «Школа-родина» тощо. При цьому головним у всіх цих перетвореннях мають бути доля дитини, її освітні потреби, життєві інтереси, здоров'я і безпека, доступ до якісної та конкурентоспроможної освіти.

ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ: ВІД ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ ДО ІНКЛЮЗІЇ

У цілому за останню чверть століття в Україні частка осіб з інвалідністю збільшилася майже удвічі: з 1,6 млн осіб у 1991 р. до 2,8 млн осіб у 2013 р. досягла показника понад 6,1 % від загальної чисельності населення. Має тенденцію до зростання (на 0,5 %) і чисельність дітей з інвалідністю.

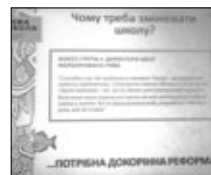
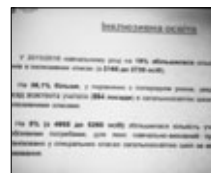
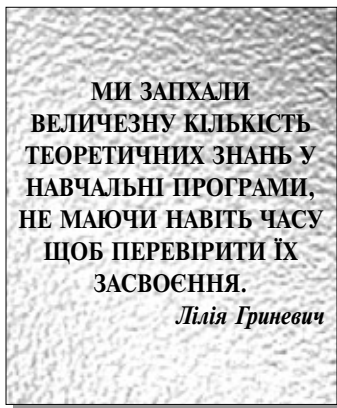
Розвиток системи освіти дітей з особливими потребами у період (2011 р. – і донині), що виділено як третій¹ етап в її розвитку, *відзначається тенденцією до суттєвого зменшення кількості спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів та учнів з особливими потребами у них*, що, з одного боку, пов'язано із широким застосуванням індивідуальної форми навчання, а з іншого – створенням мережі навчально-реабілітаційних центрів. Так, у період з 2005-2009 рр. кількість дітей, які навчались у спеціальних навчальних закладах становила 67,5 тис. осіб, а в період з 2011-2014 рр. зменшилась у понад 1,5 рази і склала близько 42 тис. осіб. Кількість спеціальних навчальних закладів відповідно також зменшилась з 380 до 220.

ПЕРЕХІД ІНКЛЮЗІЇ НА «ДЕРЖАВНІ РЕЙКИ»

Вагомий здобуток цього періоду (2011 р. – і донині)

– *впровадження інклюзивної освіти – системи освіти, що передбачає надання освітніх послуг дітям з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітнього закладу і базується на принципах забезпечення основоположного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання.*

Сприяв цьому канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими освітніми потребами в Україні» (2008-2013 рр.), який реалізовувався в Україні за фінансової підтримки Канадської агенції міжнародного розвитку (CIDA) та за участі Канадського центру вивчення неповносправності Університету Грента МакЮена; Інституту спеціальної педагогіки НАПН України (провідна наукова установа), Всеукраїнського фонду «Крок за Крок», Національної Асамблеї інвалідів України. Здобуті результати та сформульовані на їх основі пропозиції щодо впровадження інклюзивної освіти в Україні мали неабияке значення для створення основних загальнодержавних документів і розроблення необхідних матеріалів для урядових інституцій. Водночас напруження українсько-канад-

ського проекту, їх поширення серед загалу освітян і батьків сприяло розробленню науковцями Інституту спеціальної педагогіки НАПН України програмно-методичних комплектів з інклюзивної освіти для педагогічних університетів, закладів післядипломної педагогічної освіти, виданню посібників і методичних матеріалів для педагогів і батьків дітей з особливими потребами. **Прискоренню поступу інклюзивної освіти в Україні сприяла і ратифікація Конвенції ООН про права інвалідів та Факультативного протоколу** (грудень 2009 р.). У цей же час було видано визначальні для розвитку інклюзивної освіти документи – розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо запровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2012 року», відповідний наказ МОН України. Важливу роль у цьому сенсі відіграло і **внесення у 2010 р. змін до Закону України «Про загальну середню освіту»**, відповідно до яких **загальноосвітні навчальні заклади отримали можливість створювати спеціальні та інклюзивні класи для навчання дітей з особливими потребами**, що означало перехід інклюзії на «державні рейки».

Надалі було здійснено наступні кроки: МОНмолодьспорту затвердило «Концепцію розвитку інклюзивної освіти», а в серпні 2011 р. – «Порядок організації інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закла-

дах». Концепція **вперше** ввела до законодавчого поля України **визначення інклюзивного навчання як комплексного процесу забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на основі застосування особистісно орієнтованих методів навчання з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких дітей**. Передбачалося також **введення додаткової посади асистента учителя**. Змін, пов'язаних із упровадженням інклюзивного навчання, зазнали фактично всі ланки спеціальної освіти. В означений період відчутних змін, зокрема в змістовому аспекті, зазнав і процес навчання дітей з особливими потребами в умовах спеціальних дошкільних закладів (груп) і спеціальних шкіл-інтернатів. **На основі науково-теоретичного аналізу і визначення концептуальних підходів в Україні було розроблено новий Державний стандарт початкової освіти для дітей з особливими освітніми потребами** (затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 607 від 21 серпня 2013 р.), похідним чого стало розроблення нового змісту і програмно-методичного забезпечення навчання таких дітей. Це, безумовно, спричинило позитивний вплив, оскільки Стандарт розроблявся на основі особистісно орієнтованого підходу і широкого використання корекційно-розвивальної складової, що і знайшло своє відображення у підготовці нових навчальних та корекційно-розвивальних програм для дошкільної, початкової та основної шкільних ланок освіти таких дітей. **Таким чином, система освіти осіб з особливими потребами в Україні, як і освітня галузь в цілому, пройшла довший тривалий шлях, зазнаючи відповідних організаційних і змістових змін, основним завданням яких було створення альтернативних моделей психо-**

¹ Перший – традиційний, а другий відбувся в Україні у **2001-2010 рр.**: його ознакою стала значна активізація стихійного інтегрування дітей з особливими потребами до загальноосвітніх навчальних закладів. При цьому офіційна статистична інформація щодо кількості дітей з порушеннями психофізичного розвитку, які перебувають у масових загальноосвітніх закладах в умовах стихійного інтегрування в цілому по країні відсутня, як відсутній і повний статистичний державний облік дітей, які мають особливі потреби, що пов'язано з міжвідомчими бар'єрами, відсутністю єдиної категоріальної класифікації, різними підходами до проведення обліку таких дітей тощо.

лого-педагогічної підтримки, механізмів для вільного вибору форм навчання дітей, рівня і діапазону освітніх потреб.

На сьогодні середня ланка освіти осіб з особливими потребами реалізується через такі навчальні заклади: спеціальні загальноосвітні школи (школи-інтернати) I-III ступеня для дітей з особливими потребами; навчально-реабілітаційні центри; загальноосвітні школи з інклюзивними класами; навчання вдома за індивідуальним планом навчання. Протягом 2014/15 навчального року функціонувало 220 спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів, де навчались понад 42 тис. учнів з особливими освітніми потребами, зокрема: 174 спеціальні школи-інтернати із контингентом майже 37 тис. учнів; 34 навчально-реабілітаційні центри, де навчались та отримували комплексні реабілітаційні послуги близько 5 тис. дітей з особливими освітніми потребами; 12 спеціальних шкіл із продовженим днем, у яких здобували освіту за місцем свого проживання близько 600 дітей з порушеннями розвитку. Крім того, понад 5 тис. дітей з особливими потребами навчались у 525 спеціальних класах загальноосвітніх шкіл. Важливою умовою системного реформування системи освіти осіб із особливими потребами є комплексне розв'язання завдань, пов'язаних із нормативно-правовим, організаційним, кадровим, науково- та навчально-методичним забезпеченням освіти таких дітей і молоді. Механізм реалізації цих завдань передбачає координацію зусиль відповідних міністерств і відомств, наукових установ, закладів вищої педагогічної освіти та закладів системи післядипломної педагогічної освіти, представників громадських організацій.

Удосконалення чинної законодавчої і створення нової нормативно-правової бази системи освіти осіб з особли-

вими потребами спрямоване на вирішення таких основних питань:

- внесення необхідних змін і доповнень до чинного законодавства з метою приведення його у відповідність до міжнародних стандартів;
- створення нормативно-законодавчого поля щодо забезпечення і фінансування послуг супроводу в системі освіти осіб з особливими потребами від народження і впродовж життя;
- розроблення фінансового механізму забезпечення організації освітньої діяльності дитини з особливими потребами в загальноосвітньому закладі будь-якого типу з урахуванням необхідного фінансування послуг супроводу для задоволення особливих потреб; розроблення Концепції про державну службу супроводу і Примірного положення про державну службу супроводу.

Інституційні зміни передбачають:

- упровадження максимально раннього (з перших тижнів/місяців життя) виявлення порушень у розвитку дитини та надання комплексної медико-психолого-педагогічної допомоги дитині (запровадження програм раннього втручання) та її сім'ї;
- здійснення обліку усіх осіб з особливими потребами від народження та створення відповідної електронної бази даних (єдиного реєстру) для забезпечення комплексної допомоги та супроводу;
- створення державної системи супроводу (мережі центрів) осіб з особливими потребами (від народження і впродовж життя);
- надання вже існуючим закладам освіти нових функцій (консультативна допомога сім'ям, ресурсні центри для інклюзивних закладів, тренінгові бази для педагогів загальноосвітніх шкіл тощо);

- створення освітніх закладів нового типу.

Створення державної системи супроводу (*державного інклюзивного ресурсного центру та мережі регіональних інклюзивних ресурсних центрів*) передбачає:

- адресне фінансування послуг супроводу незалежно від місця проживання дитини та закладу освіти, в якому вона перебуває;
- визначення та унормування переліку супровідних послуг для певної нозології;
- забезпечення міжгалузевого координування та узгодження взаємодії ключових відомств (міністерств охорони здоров'я, освіти і науки, соціального захисту);
- здійснення комплексного регулювання міжструктурної діяльності (закладів, організацій, установ);
- надання спектру послуг супроводу чи делегування таких послуг іншим структурам із подальшим моніторингом щодо їх надання.

Підвищення фахового рівня педагогічних кадрів передбачає:

- забезпечення якісно нової фахової підготовки і перепідготовки педагогічних кадрів з урахуванням сучасних підходів і технологій навчання та супроводу осіб з особливими потребами;
- забезпечення спеціальної підготовки і перепідготовки фахівців діагностично-консультативної служби психолого-медико-педагогічного профілю та інших спеціалістів для кадрового забезпечення державної служби супроводу (мережі центрів);
- запровадження системної організаційно-методичної, консультативної, просвітницької роботи серед освітян, батьків, громадськості стосовно можливостей забезпечення варіативності освітніх маршрутів для осіб з особливими потребами та навчання впродовж життя за умов надання визначеного спектру супровідних послуг.

Наукове та методичне забезпечення національної системи освіти осіб з особливими потребами передбачає:

- розроблення спектру послуг супроводу для осіб з особливими потребами різних вікових груп та відповідно до поліморфності контингенту;
- розроблення програм раннього втручання (розвитку та реабілітації) та переддошкільного розвитку;
- розроблення програм підготовки батьків до цілеспрямованої допомоги їхнім дітям на різних етапах навчання;
- розроблення навчально-методичних рекомендацій педагогічним працівникам щодо використання інноваційних технологій;
- розроблення практико-орієнтованих технологій індивідуального навчання та психолого-педагогічного супроводу процесів залучення дитини з особливими потребами в загальноосвітнє середовище;
- моделювання компонентів і змістового наповнення інклюзивного навчального середовища;
- розроблення профорієнтаційного та профдіагностичного інструментарію для осіб із особливими потребами з урахуванням компетентнісного, особистісно орієнтованого, індивідуального та диференційованого підходів для забезпечення максимальної самореалізації осіб з особливими потребами у сучасному суспільстві та можливостей здобуття професійної освіти (чи перекваліфікації) упродовж життя;
- розроблення системи моніторингу якості освіти осіб з особливими потребами.

Реформування системи освіти осіб з особливими потребами цілком узгоджується із сучасними світовими тенденціями в організації освіти й підтримки таких дітей та молоді і *має на меті перетворити її на самостійну інституцію, яка озброює учнів знаннями, необхідними для життя у XXI ст.*

ВИХОВАННЯ АКТИВНИХ І ВІДПОВІДАЛЬНИХ ГРОМАДЯН-ПАТРІОТІВ

За роки української незалежності педагогічна наука й освітня практика у питанні громадянського та національно-патріотичного виховання дітей і молоді набули дієвого досвіду використання виховного потенціалу української історії, культури, народної педагогіки, традицій народу. Все ж останні події перебігу української історії висвітлили ряд вад у вихованні загалом, і патріотичному вихованні підростаючого покоління зокрема.

До основних чинників, що гальмували його ефективність, можна віднести: розмитість єдиної науково-світоглядної позиції, спричиненої відсутністю національної ідеї та суспільної єдності; економічну, соціальну і політичну нестабільність, спровоковану боротьбою політичних та олігархічних еліт; недостатню узгодженість провідних суспільних інститутів у вихованні підростаючого покоління, відсутність належного забезпечення сучасних соціальних потреб дітей і молоді. Кардинальні зміни у політичному, соціально-економічному та громадянському житті українського суспільства засвідчують нагальну необхідність активізації громадянського і національно-патріотичного виховання дітей і молоді, що є питаннями національної безпеки та успішного розвитку України. Нині суспільство висуває високі вимоги до особистості, яка є основою рушійною силою су-

спільного розвитку і має виявляти готовність відкрито й успішно вирішувати суспільно значущі життєві проблеми. Формування громадянської та національно-патріотичної позиції української молоді зумовлює необхідність ґрунтовного вивчення психолого-педагогічних основ стійкої особистісної позиції у кризових умовах, що обумовлюється стрижневими особистісними утвореннями – гуманістичними цінностями, смисложиттєвими орієнтаціями, духовним розвитком, здатністю до самовдосконалення, розкриття особистісного потенціалу та самореалізації. Отже, перед українською педагогічною наукою і освітою постають завдання оновлення виховного змісту, впровадження інноваційних форм, методів та особистісно орієнтованих виховних технологій, що забезпечуватимуть досягнення якісних результатів у формуванні людини як громадянина і патріота.

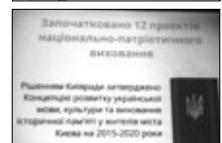
ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ

Останнім часом в Україні відбулися події державного, європейського і навіть цивілізаційного значення, які фактом своєї появи спонукають до перегляду і пере-

Патріотизм, національне єднання важливі як ніколи раніше.

Глобалізація – це не тільки зближення, це ще й загострення конкуренції між державами, націями... І тільки та нація, тільки та держава, громадяни якої максимально згуртовані, національно єдині, зможе відстояти національні інтереси і, таким чином, забезпечити краще життя для своїх громадян.

Василь Кремень

оцінки багатьох положень і тверджень ціннісного характеру. Стрижневе місце у них посідають національні цінності — громадянськості, патріотизму, поваги до людини, людської гідності, справедливості, чесності, правдивості, які були закладені у виховні процеси, що розвивалися за роки нашої незалежності, а нині посідають чільне місце.

Їх вирішення буде успішним за умови перегляду й критичного оцінювання усіх набутків упродовж років розбудови держави. **Незалежність України пов'язана з докорінними трансформаційними змінами в суспільстві, коли переглядалася державна освітня і виховна стратегія**, створювалися нові освітньо-виховні проекти і програми, що відповідали новим перспективам. Після 1991 р. впроваджувалися найрізноманітніші виховні концепції, програми, проекти, які розроблялися як окремими особами, групами, громадськими об'єднаннями, так і державними органами — Міністерством освіти і науки України, Національною академією педагогічних наук України. Означені розробки стосувалися переважно таких напрямів виховання, як громадянське, духовне, патріотичне, моральне, котрі в нових умовах набули інноваційного спрямування і змісту. Ці концепції, проекти та програми певною мірою не були повністю реалізованими, у тому числі через часткові зміни напрямів державної політики в галузі виховання дітей та молоді. *Спочатку у 1991 р. набула поширення концепція невтручання ідеології, політики у виховання, певна нейтральність виховання, автономний розвиток освіти, опертя на загальнолюдські, національні, гуманістичні цінності. Вона стала реакцією на засилля ідеології за радянських часів. Така тенденція досить швидко змістилася у бік розбудови виховного процесу на національному ґрунті, що спирався на народознавчі, українознавчі засади навчально-виховного процесу, які і донині застосовуються і підтримуються в освітніх закладах різних типів.*

Згодом *настав короткий час опертя на нашу історичну пам'ять, її героїзацію, підходи до національної історії як складника загальновиховного процесу. За часів, що передували Революції гідності, було здійснено намір привнести в освіту і виховання неорадянські підходи — відбувалася глорифікація радянських героїв, трудових звитяг радянського часу, планувалися масштабні проекти й програми, які мали неорадянські, неоконсервативні ознаки. Відтак у концептуалізації виховання поєднувалися різні контексти, взаємозв'язки, директивно-офіційні уявлення та реальні вимоги усіх учасників виховного процесу. Революція гідності, якій уже виповнилося два роки, окупація Криму, гібридна війна на Донбасі змусили подивитися на історію, на сьогодні, на себе й інші народи, національну освіту і культуру під новим кутом зору. Євроінтеграційні процеси, до яких залучена Україна, дедалі глибше охоплюють усі сфери життєдіяльності, що позначається на економічному і суспільному розвитку держави, віддзеркалюється у сфері науки, освіти та виховання. Нині концептуальні ідеї мають поєднати європеоцентричність, пов'язану з цивілізаційним вибором, із усталеним потягом українців до традиціоналістичних національно-культурних й, зокрема, етнологічних засад. За таких обставин питання громадянського і національно-патріотичного виховання дітей та молоді стали вимогою часу і найпершою суспільною потребою. Серйозним викликом для України залишаються внутрішні суперечності, зокрема наявні у суспільстві розбіжності щодо ставлення до статусу мов у державі і формування мовної політики, в оцінці історичної спадщини, у виборі внутрішньополітичної стратегії, що призводить до цільової цивілізаційної роздвоєності та регіональної поляризації суспільних настроїв, гальмує створення спільного культурного простору. Світові глобалізаційні процеси зумовлюють, окрім позитивних, експансію на теренах України більш*

потужних культур, що може стати причиною послаблення, знеособлення української культури, яка впродовж століть цілеспрямовано знищувалася. Процес виховання ускладнюється умовами неоголошеної війни, спровокованої Росією на Сході України. В окупованих Російською Федерацією Криму, частині Луганської та Донецької областей знищуються надбання української культури й освіти, запроваджуються освітні стандарти, програми та підручники сусідньої держави, пропагуються зразки російської культури. **За даними ЮНІСЕФ, близько половини дітей віком від 7 до 18 років** на окупованих територіях стали свідками подій, пов'язаних із війною, зокрема були очевидцями бойових дій та завдання ушкоджень знайомим людям, погрожування з боку людей зі зброєю, деякі з них стали свідками вбивств. Особливе занепокоєння викликає стан постійної тривоги і страху, що супроводжує й дотепер більшість дітей-вимушених переселенців. За даними Міністерства соціальної політики України, станом на січень 2016 р. кількість офіційно зареєстрованих переселенців в Україні становить **1,7 млн осіб**, у тому числі **215 тис. дітей**. Відтак серйозною залишається проблема внутрішньої міграції, зокрема збільшення кількості неповних сімей, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зростання бідності, безробіття, що, ймовірно, може спричинити збільшення чисельності дітей і підлітків групи ризику. Ці явища не можуть не впливати на загальновиховний процес. Виховання громадянина-патріота відбувається водночас із процесом згуртування українського суспільства в єдину політичну націю. За умов поліетнічної держави таке виховання покликане сприяти цілісності, соборності України, що є серцевиною української національної ідеї. Складний процес об'єднання різних етносів і народностей України для національного відродження, розбудови й удосконалення суверенної правової держави та громадянського суспільства

триває саме на підґрунті демократичних цінностей, які виростають з національних цінностей і поєднуються у громадянському, національно-патріотичному вихованні. Усі ці тенденції висунули на перший план, актуалізували питання виховання дітей і молоді. **Українська педагогічна і психологічна наука стали тим підмурком, на якому нині розбудовується система громадянського і патріотичного виховання дітей та молоді.** З огляду на актуальність зазначеної проблематики вчені Національної академії педагогічних наук України зосереджують особливу увагу на розробленні нових підходів до концептуального, теоретичного забезпечення національно-патріотичного і громадянського виховання дітей та молоді, їх уточненні, оновленні акцентів. Виведенню громадянського і національно-патріотичного виховання на новий якісний рівень, ефективному співробітництву між системою освіти, науковими установами та органами державної влади сприяють ухвалені державні документи, які визначають стратегічну спрямованість у громадянському і національно-патріотичному вихованні дітей та учнівської молоді до 2020 р.: **«Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки»**, затверджена Указом Президента України від 13 жовтня 2015 р. № 580/2015; **«Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді»**, затверджена наказом МОН України № 641 від 16 червня 2015 р.; Державна цільова соціальна програма **«Молодь України»** на 2016-2020 рр. **Бути громадянином означає відчувати свою належність до певної суспільно-політичної спільноти, приймати пов'язані з цим статусом права та обов'язки стосовно інших членів спільноти та державних інституцій.** Емоційно-ціннісний сенс цього поняття виявляється у почуттях любові, відданості, гордості, поваги, громадянського обов'язку. У процесі формування національної свідомості й самосвідомості особистості про-

відну роль відіграють ціннісні орієнтації. *Роль цінностей як вищого регулятивного утворення полягає в тому, що вони не лише визначають форми й умови реалізації спонукань людини, але й стають джерелом її цілей.* Будуючи свій ціннісно-смісловий простір, людина інтеріоризує загальнолюдські цінності, які виступають потенційними мотивами і виконують функцію смислоутворення.

У вихованні в молодого покоління почуття патріотизму виділяються три ключові аспекти: *особистісний*, за якого молода людина своєю діяльністю любов'ю до Батьківщини прагне створити умови для вільного духовно-морального саморозвитку і збереження власної індивідуальності; *суспільний* полягає у тому, що демократичне суспільство зацікавлене у повноцінному саморозвитку людини, становленні її патріотичної самосвідомості на міцній моральній основі; і *державний*, який передбачає забезпечення умов для становлення національно свідомих громадян, здатних нині й у майбутньому забезпечити країні гідне місце у цивілізованому світі, а в разі військової загрози спроможних відстояти її незалежність і суверенітет. Процеси формування громадянського, національно-патріотичного світогляду визначаються віковими особливостями та сенситивними періодами розвитку і мають враховуватися у виховному процесі освітніх установ.

Отже, *громадянське та національно-патріотичне виховання повинно стати пріоритетним напрямом діяльності усіх ланок освіти, навчальних закладів усіх рівнів.*

ГРОМАДЯНСЬКЕ І НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ У КОНТЕКСТІ ЦІЛІСНОГО ПІДХОДУ ДО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ І МОЛОДІ

Національна академія педагогічних наук України дотримується цілісного підходу до проведення фундаментальних досліджень. З 2008 р. системно

здійснювалися дослідження: організації і функціонування системи патріотичного виховання дітей та молоді в умовах модернізаційних суспільних змін (2008-2010 рр.); виховання культури гідності дітей і учнівської молоді в позаурочній діяльності загальноосвітніх навчальних закладів (2011-2013 рр.). **Основна наукова ідея** цих досліджень *ґрунтувалася на переході від соціоцентричного підходу до формування у дітей та молоді почуття патріотизму до антропоцентричного, основою якого є переконання, що суб'єктом-носієм патріотизму в соціумі є розвинена особистість. Серед результатів досліджень* – розроблення як цілісних складників виховного процесу ряду важливих *документів*, зокрема: Концепції і Програми патріотичного виховання дітей та учнівської молоді (2010, 2014 рр.), програми «*Національна ідея в становленні громадянина-патріота України*» (2008, 2014 рр.). Водночас **наукові пошуки спрямовувались**, зокрема, на розроблення концептуальної моделі **особистості-громадянина**, у якій представлено найважливіші підходи та принципи, що забезпечують реалізацію процесу національно-патріотичного виховання. *На основі розробленої моделі було створено «Програму громадянського виховання та самовиховання особистості»*, в якій розкрито систему методичної роботи з дітьми та молоддю на кожному віковому етапі, та методичні рекомендації «*Виховання особистості-громадянина*». Результати досліджень засвідчують, що, починаючи з періоду юності, значно ускладнюються уявлення особистості про себе як громадянина своєї держави і пов'язані з цим знання про свої права і обов'язки, оцінювання власних вчинків, рис характеру з огляду на систему суспільних та особистих громадянських цінностей. **Осмислення екзистенційних цінностей** (*життя, свобода, істина, справедливість*) для молоді – *необхідна сходи́нка на шляху особистісного розвитку*, що детермінована потребою у концептуалізації

уявлень, власного внутрішнього світу та пошуку ідентичності. *Таким чином, для сучасних підлітків і молодих людей характерне глибоке розуміння системи суспільно-політичних понять, що становлять основу громадянської свідомості та самосвідомості.*

Серед таких понять: Батьківщина, громадянин, громадянство, держава, етнос, нація, національність, державна мова, рідна мова.

Дослідження останніх років були зосереджені на розробленні основних документів, що визначають сутність, зміст військово-патріотичного виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Зокрема, розроблено і оприлюднено Концепцію військово-патріотичного виховання в системі освіти України (2015 р.), Концепцію загальнодержавної Програми військово-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді України (2015 р.), Концепцію військово-патріотичного виховання молоді України (спільно з «Товариством сприяння обороні України», 2015 р.) та Стратегію розвитку національно-патріотичного виховання дітей і молоді в Україні на засадах хортингу (2015 р.); підготовлено посібник «Військово-патріотичне виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів у процесі позакласної роботи». Таке виховання спирається на принципи національної спрямованості, соціальної відповідальності, історичної і соціальної пам'яті, міжпоколінної наступності, толерантності,

СТАН ДОСЛІДЖЕНЬ, ПРИСВЯЧЕНИХ СТАНОВЛЕННЮ АКТИВНИХ І ВІДПОВІДАЛЬНИХ ГРОМАДЯН-ПАТРІОТІВ

Теоретико-експериментальні дослідження стосуються розв'язання проблем духовно-морального і громадянського самовизначення дітей та учнівської молоді у новій соціокультурній ситуації. **Науковим пріоритетом цих пошуків** виступила орієнтація на дослідження процесу виховання у контексті реального життя дітей і дорослих. Відтак **загальновиховний процес спрямовувався на створення соціокультурних середовищ** (залежно від конкретної виховної мети) і відповідних їм проектів, у яких розгорталась суб'єкт-суб'єктна взаємодія вихователя і вихованців, об'єднаних єдиною виховною метою.

Наукові позиції дослідників ґрунтувалися на відмові від традиційних підходів до виховання, які наголошували лише на адаптації підростаючої особистості до життя, наданні допомоги у її соціалізації, створенні умов для розвитку якостей, необхідних для життя у традиційному суспільстві. Натомість **предметом дослідницької уваги стали соціальна і духовно-моральна активність, здатність до ціннісно спрямованої діяльності, справедливості, почуття патріотизму як вищі смисли життя активного громадянина.**

Сучасні дослідження «Система патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в умовах модернізаційних суспільних змін» (2010 р.), «Виховання культури гідності дітей і учнівської молоді в позаурочній діяльності загальноосвітніх навчальних закладів» (2013 р.), «Виховання моральної самосвідомості зростаючої особистості у позакласній діяльності загальноосвітніх навчальних закладів» (2015 р.) свідчать про те, що виховання активних і відповідальних громадян-патріотів ґрунтується на гуманістичній моралі, формуванні моральної самосвідомості особистості, що передбачає цивілізований спосіб відстоювання своїх прав, інтересів і свобод без порушення миру і злагоди в суспільстві за одночасного зміцнення засад демократичної правової держави. **Суб'єктами формування громадянського і національно-патріотичного світогляду молодшої людини виступають насамперед сім'я і навчально-виховні заклади, і наразі їх партнерство у цьому напрямі має чимало невикористаних можливостей, про що свідчать результати досліджень. Виховання у сім'ї закладає таким чином необхідну основу для морального розвитку особистості, впливаючи на становлення її майбутньої громадянської позиції.**

У старших класах **готовність до громадянського самовизначення** передбачає формування у школярів **стійких, свідомих уявлень про свої обов'язки і права стосовно держави, суспільства, батьків, почуття обов'язку, відповідальності, уміння оцінити власний життєвий досвід із тим, щоби забезпечити активне творче життя у суспільстві. **Громадянський розвиток особистості досягає найвищого рівня тоді, коли моральні принципи, норми, правила поведінки і діяльності проявляються у вчинках людини не лише як результат зовнішньої необхідності, а як дія внутрішньої суб'єктивно значущої моральної потреби.** Чим тісніша єдність об'єктивного і суб'єктивного чинників, тим ширші можливості розкриваються для розвитку особистості.**

Результати досліджень засвідчують, що більш ніж 67 % сучасних старшокласників вважають себе безумовними патріотами України. За підсумками опитування старшокласники Миколаївської області предметом гордості за свою країну і свій народ вважають: мужність, героїзм українських військових (53,7 %), історію українського народу (43,2 %), традиції (23,7 %), духовні якості народу (21,9 %), літературу, перемоги спортсменів (12,0 %), мистецтво (11,0 %). Водночас дослідження, проведене GfK Ukraine (2015 р.), засвідчує дані про 81 % молоді, які вважають себе патріотами України. Згідно з моніторинговим дослідженням, здійсненим 2015 р. Сумським ОІППО (загальна вибірка складала 2236 учнів десятих класів, з них 1354 – жителі сільської місцевості, 882 – миської, 56 % – дівчат, 44 % – хлопців) 80 % опитаних вважають себе патріотами України, оскільки намагаються своїми вчинками діяти на благо своєї країни (67 %); наслідують національні традиції (64 %); розмовляють українською (35 %); беруться за будь-яку можливість впливати на поліпшення добробуту держави (31 %). Старшокласники вважають, що справжні патріоти повинні: дотримуватись національних звичаїв, традицій (67 %), знати історію своєї держави (57 %), відстоювати її інтереси і захищати від агресорів (79 %), розмовляти українською мовою (49 %), вболівати за проблеми України та радіти її успіхам (71 %). Предметом гордості за свою країну, народ для більшості старшокласників (60 %) є минуле, історія України; пісні, свята, звичаї (45 %); мова (47 %); мужність, героїзм наших військових (70 %); прапор, герб, гімн (46 %); наша працьовитість, уміння господарювати (42 %). Згідно із соціологічним опитуванням «Україна очима дітей», проведеним у 2015 р. Інститутом Горшеніна у співпраці з МДЦ «Арте́к-Карпати», понад третина учнів (27,0 %) зазначили, що стали більш патріотичними, почали цікавитися політикою. Дві третини дітей (64,3 %) визначили Євромайдан як одну із найбільш значущих подій у своєму житті за рік. Серед подій, які вплинули на життя, 47,3 % дітей виокремили війну на Сході України, третина респондентів – зміну влади в країні (35,4 %) і втрату Криму (33,1 %). Про Асоціацію с ЄС зазначили 6,0 % дітей. При цьому кожна сьома дитина (13,7 %) зізналася, що тепер відчуває страх за себе, близьких і країну. Водночас, незважаючи на реальні обставини, більш ніж половина (52,1 %) опитаних дітей впевнені, що, коли стануть дорослими, залишаться жити в Україні, проте кожен п'ятий (18,8 %) збирається виїхати за кордон, а 29,1 % учнів не визначились, де вони будуть жити в майбутньому.

Останніми роками значну роль у громадянському і національно-патріотичному вихованні почав відігравати дитячий і молодіжний рух. За даними Державної служби статистики, на 01 січня 2015 р. в Україні зареєстровано 1344 дитячих громадських організацій, серед них 21 всеукраїнського рівня, що становить 2,2 % з усіх зареєстрованих в Україні громадських об'єднань. У загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладах України діють близько 16 тис. об'єднань учнівського самоврядування. Результати дослідницької роботи, спрямованої на формування соціальної ініціативності підлітків у дитячому об'єднанні (2013–2015 рр.), засвідчили, що участь підлітків у діяльності дитячих громадських об'єднань різного спрямування сприяє розвитку їх соціальної активності, формуванню со-

мобільності, самоідентифікації, саморегуляції, потребує застосування цілісного підходу та постійного оновлення свого змісту, форм і методів.

Оновлення змісту предметів соціально-гуманітарного циклу та виховання на прикладі реальних подій і людей сприяло зростанню патріотичної компетентності учнівської молоді. Ряд наукових розробок було спрямовано на розширення змісту навчальних предметів загальноосвітньої школи відповідним елементом. Зокрема, розроблено «Методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах» (2015 р.) з метою розширення можливостей змісту освіти стосовно формування в учнів патріотичних почуттів, толерантного ставлення до інших народів, які проживають в Україні. До змісту мистецької освіти внесено питання пошанування надбань національного мистецтва й усвідомлення його непересічної ролі у світовій спадщині, що має вагомий потенціал для патріотичного виховання підрастаючого покоління. Зокрема, зміст навчальних програм і підручників освітньої галузі «Мистецтво» (I–II класи) доповнено тематичними бесідами й окремими позакласними заняттями виховного спрямування, зокрема з таких тем: «Героїчні образи українських козаків у вітчизняному малярстві», «Вплив культурних пам'яток України на виховання патріотизму зростаючої особистості», «Представлення героїв «Євромайдану» засобами художньої фотографії»

та ін. У змісті навчальних і корекційно-розвивальних програм для учнів 1-4 та 5-7 класів з особливими освітніми потребами, зокрема до змісту навчальної програми «Українська жестова мова» для глухих учнів додано відповідний компонент із національно-патріотичного виховання.

Для вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення процесу громадянського та національно-патріотичного виховання Державною науково-педагогічною бібліотекою України імені В.О. Сухомлинського підготовлено і надано доступ до інформаційно-бібліографічного ресурсу: «Національно-патріотичне виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів в умовах модернізаційних суспільних змін» і «Національно-патріотичне виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів». Ресурс може бути використано педагогічними працівниками, студентами, громадськістю, загалом у виховному процесі освітніх закладів різних типів. Отже, *характер проведених досліджень засвідчує системний і цілісний підхід НАПН України до розроблення сучасних концептуальних засад і науково-методичного забезпечення громадянського та національно-патріотичного виховання дітей та молоді в різних закладах освіти.*

ТЕХНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ АКТИВНИХ І ВІДПОВІДАЛЬНИХ ГРОМАДЯН-ПАТРІОТІВ

У вирішенні завдань громадянського і національно-

ціальних установок на взаємодію, готовності до служіння Батьківщині, суспільству. Реалізація різноманітних соціальних проектів та ініціатив надає підліткам можливості для розвитку лідерських якостей – про це зазначили 43 % опитаних членів дитячих об'єднань; бажання допомагати людям – 57 %; упевненість у собі – 41 %; активність – 33 %; відкритість – 33 %; небайдужість до чужих проблем – 27 %; товариськість – 22 %; життєвий досвід – 10 %; уміння працювати в команді – 20 %; організаторські здібності – 13 %; навички спілкування – 26 %, емоційне задоволення – 15 %.

У 2016 р. Інститутом проблем виховання НАПН України спільно з МОН України, інститутами громадянського суспільства розроблено «Концепцію підтримки та сприяння розвитку дитячого руху в Україні» як важливого складника формування сучасної молодіжної політики.

Отже, нові вимоги до виховання патріота і громадянина вимагають коригування системи цінностей; а відтак пріоритетними завданнями у виховній діяльності навчальних закладів стають такі:

- поєднання морального виховання з національно-патріотичним, громадянським і трудовим; виховання поваги до Конституції України, Герба, Прапора, Гімну; вироблення активної громадянської позиції, свідомого ставлення до громадянського обов'язку, єдності слова і діла;
- виховання патріотизму як любові до Батьківщини, інтересу до історії свого народу, його традицій, культури; готовності до захисту кордонів України;
- виховання гуманізму, прагнення усвідомленого, шанобливого ставлення до таких рис, як честь і гідність, справедливе та доброзичливе ставлення до людей;
- формування стійкої потреби у суворому дотриманні правил поведінки в школі, вдома і в громадських місцях;
- сприяння усвідомленню учнями тісного взаємозв'язку зовнішньої і внутрішньої культури громадянина, вироблення потреби у постійному дотриманні правил культури поведінки і спілкування, культури мовлення і зовнішнього вигляду;
- формування у дітей здатності усвідомлювати активну роль особистості у її самовдосконаленні і самовихованні, уміння виявляти рішучість і наполегливість у подоланні труднощів, готовності і вміння займатися моральним самовихованням; виховання моральної відповідальності;
- розвиток доброзичливих стосунків між хлопцями та дівчатами, бережливого ставлення до юнацької дружби, здатності усвідомлювати високий сенс ідеалу сім'ї;
- виховання непримиренного ставлення до розпусти, аморальних вчинків, до порушень норм і правил поведінки в суспільстві, вироблення готовності боротися зі злом, байдужістю і черствістю, егоізмом та індивідуалізмом.

Отже, *особливість часу підвищує вимоги до становлення зростаючої особистості з багатим духовним світом, національно свідомою, цілеспрямованою, з чіткою громадянською позицією, моральними якостями, високим рівнем відповідальності за свої дії та вчинки.* Викладене детермінує питання якісного розроблення інноваційного змістово-технологічного забезпечення процесу громадянського і національно-патріотичного виховання.

патріотичного виховання **наукова позиція ґрунтується на тому**, що теоретичні положення мають високий потенціал лише тоді, коли вони уможливають створення інноваційних технологій, спроможних ефективно досягти мети виховання відповідальних громадян-патріотів. Це, своєю чергою, **потребує зміни акцентів щодо практичного здійснення педагогічної суб'єкт-суб'єктної взаємодії і заперечує рівень абстрактних побудов-суджень, які часто використовуються у традиційному виховному процесі.**

Проблема змін акцентів у змісті національно-патріотичного виховання підростаючого покоління **потребувала розроблення нових підходів, інноваційних технологій та їх апробації у педагогічній практиці.** У 2015 р. в Інституті проблем виховання НАПН України було започатковано ініціативу організації тренінгів з національно-патріотичного виховання, **розроблено авторську технологію та експериментально апробовано програму тренінгу і посібник «3 Україною в серці».** До участі у тренінгових заняттях було залучено понад **450** педагогів, методистів позашкільних навчальних закладів, закладів післядипломної педагогічної освіти, працівників методичних кабінетів органів управління освітою різних рівнів, учителів загальноосвітніх і викладачів вищих педагогічних навчальних закладів, представників неурядових організацій, керівників навчальних закладів різних рівнів м. Києва, Вінницької, Дніпропетровської, Донецької, Івано-Франківської, Закарпатської, Запорізької, Київської, Луганської, Миколаївської, Одеської, Херсонської, Черкаської областей. У 2016 р. на основі конкурсного відбору Міністерством молоді та спорту України проводиться серія тренінгів для співробітників обласних управлінь у справах сім'ї та молоді, а також, на замовлення цього ж Міністерства, ініційовано підготовку роботу з національно-патріотичного виховання на базі закладів оздоровлення та від-

починку дітей, яку вже розпочато в Донецькій області.

ПЕРСПЕКТИВИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ

Сучасна ситуація, пов'язана з вихованням дітей і молоді загалом та громадянського і національно-патріотичного виховання як провідних зокрема, досить суперечлива, про що свідчить здійснений аналіз. Він підтверджує, що **національно-патріотичне виховання має відігравати випереджальну роль у демократичному процесі, стати засобом відродження національної культури, припинення соціальної деградації, стимулом пробудження таких моральних якостей, як совість, людяність, почуття власної гідності; засобом самоорганізації, особистісної відповідальності; гарантом громадянського миру.** Такий підхід вимагає розгортання фундаментальних досліджень у напрямі пошуку нових, відповідних викликам часу методологічних підходів, що підсилюють практичний виховний потенціал освітньо-виховного середовища, системи освіти. **На часі розроблення такої загальної цілісної моделі виховного процесу, яка передбачатиме врахування вікових, індивідуальних, регіональних особливостей, обґрунтування і перевірку наукових засобів і діагностичних програм, оновлення змісту виховного процесу і, зокрема, громадянського та національно-патріотичного виховання відповідно до змін, що відбуватимуться у суспільстві та особистісному розвитку його членів.** Науковці мають задовольнити актуальну потребу в обґрунтуванні нових моделей виховної освіти, орієнтованої на вирішення проблем сучасної молоді людини і педагогічну підтримку розвитку її сил, здібностей, особистісних, громадянсько-патріотичних якостей, необхідних для життя у глобальному світі й демократичному суспільстві, задоволення потреб у свободі, честі й гідності, професійній са-

морезалізації. Відтак вирішення проблеми громадянського і національно-патріотичного виховання потребує партнерської взаємодії НАПН України з освітніми установами, інститутами громадянського суспільства, спрямованої на виконання завдань, передбачених заходами «*Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки*» та «*Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді*».

З огляду на ці процеси, у 2016 р. установами НАПН України започатковано наукові дослідження, спрямовані на вдосконалення громадянського і патріотичного виховання дітей та молоді в освітніх закладах різного типу, громадських об'єднаннях, упровадження інноваційних виховних технологій. Серед них: «*Трансформація комунікативних практик як чинник громадянської і національної самоідентифікації молоді різних регіонів України*» (2016-2018 рр.); Інститут соціальної та політичної психології); «*Особистісно орієнтовані технології патріотичного виховання учнівської молоді в громадських об'єднаннях*» (2016-2018 рр.); Інститут проблем виховання); «*Становлення громадянських якостей вихованців інтернатних закладів*» (2016-2018 рр.); Інститут проблем виховання); «*Методика формування у старшокласників готовності до захисту Вітчизни*» (2017-2019 рр.); Інститут проблем виховання). Перелічені дослідницькі проекти покликані забезпечити наступність і

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. П. Освітня політика (огляд порядку денного) / В. П. Андрущенко, В. Л. Савельєв ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ : Леся, 2010. – 367.
2. Бех І. Д. Державницьке виховання як суспільно-освітній пріоритет / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. Вісн. НАПН України. – 2015. – № 2. – С. 14–17.
3. Засенко В. В. Освіта осіб з особливими потребами в Україні: здобутки і проблеми / В. В. Засенко // Освіта для сучасності = Edukacja dla wsp lzesno ci : зб. наук. пр. : у 2 т. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Комітет пед. наук Пол. акад. наук, Ін-тпед. освіти і освіти дорослих НАПН України [та ін.]. – Київ, 2015. – Т. 2. – С. 140–148.
4. Концепція середньої загальноосвітньої школи України [Електронний ресурс] : проект // Національна академія педагогічних наук України : [офіц. портал]. – Текст дані. – Київ, 2016. – Режим доступу: <http://naps.gov.ua/ua/press/announcements/954/> (дата звернення: 4.07.16). – Назва з екрана.
5. Кремень В. Г. Людський капітал формується завдяки педагогії / Василь Кремень // Голос України. – 2015. – 22 груд. (№ 241). – С. 4.
6. Кремень В. Г. Наукове підґрунтя навчального року / Василь Кремень // Освіта. – 2016. – 15 серп. (№ 32). – С. 10.
7. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / В. Г. Кремень. – Київ : Пед. думка. – 2009. – 520 с.
8. Ляшенко О. І. Профільне навчання: концептуальні підходи до реалізації в українській школі / О. І. Ляшенко, Ю. І. Мальований // Педагогіка і психологія. Вісн. НАПН України. – 2014. – № 4. – С. 30–35.
9. Методологія і методики планування політики загальної середньої освіти в Україні: практико-орієнт. монографія для керівників нац., регіон., міського (районного) та інституційного рівнів упр. освітою / за наук. ред. О. Я. Савченко. – Київ : Поліграф-книга, 2010. – 128 с.
10. Набок М. В. Привабливість школи як результат ефективного управління / М. В. Набок // Педагогіка і психологія. Вісн. НАПН України. – 2016. – № 1. – С. 70–76.
11. Про зміст загальної середньої освіти : наук.-аналіт. доп. / за заг. ред. В. Г. Кременя; [О. І. Ляшенко, С. Д. Максименко, О. М. Топузів та ін.]. – Київ : [НАПН України], 2015. – 118 с.
12. Співаковський О. На освіту потрібно спрямувати не менш як 7% від ВВП : [бесіда з першим заст. голови Комітету Верхов. Ради України з питань науки і освіти О. Співаковським про підсумки роботи комітету / підгот. Анна Шевченко] // Голос України. – 2016. – 28 лип. (№ 141). – С. 1–2.
13. Сухомлинська О. В. Громадянське виховання і сучасна освіта: від здобутого – до нових акцентів і наголосів / О. В. Сухомлинська // Педагогіка і психологія. Вісн. НАПН України. – 2015. – № 2. – С. 5–13.
14. Таланчук П. Сучасна освіта вимагає радикальних змін : реформа. У виховному процесі наголос потрібно зробити на моральних і гуманітарних пріоритетах, у навчальному – на якості підготовки / Петро Таланчук // Уряд. кур'єр. – 2016 – 2 черв. (№ 103). – С. 10.

СПИСОК НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горизонт 2020 [Електронний ресурс] : рамкова програма ЄС з наукових досліджень та інновацій / Нац. інформ. центр зі співробітництва з ЄС у сфері науки та технологій (НІП України). – Текст. дані. – Київ, [б. р.]. – Режим доступу: http://www.fp7-ncp.kiev.ua/assets/Horizont_2020/HORIZON-20201.pdf (дата звернення: 12.08.16). – Назва з екрана.
2. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») [Електронний ресурс] : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопа. 1993 р. № 896 : [станом на 29.05.1996 р.] // Законодавство України / Верхов. Рада України. – Текст. дані. – Київ, 1996. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF> (дата звернення: 5.07.16). – Назва з екрана.
3. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс] : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопа. 2011 р. № 1392 : [станом на 7.08.2013 р.] // Законодавство України / Верхов. Рада України. – Текст. дані. – Київ, 2013. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF> (дата звернення: 12.08.16). – Назва з екрана.
4. Державний стандарт початкової загальної освіти для дітей з особливими потребами [Електронний ресурс] : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21 серп. 2013 р. № 607 // Законодавство України / Верхов. Рада України. – Текст. дані. – Київ, 2013. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/607-2013> (дата звернення: 4.07.16). – Назва з екрана.
5. ЄВРОПА 2020: стратегія для розумного, сталого та всеохоплюючого зростання [Електронний ресурс] / Європейська комісія. – Текст. дані. – Режим доступу: old.minjust.gov.ua/file/31493 (дата звернення: 12.08.16). – Назва з екрана.
6. Конвенція про права дитини [Електронний ресурс] : (20 листопа. 1989 р.) : (редакція зі змінами, схваленими резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 21 груд. 1995 р. № 50/155) : [редакція від 20.11.2014 р.] // Законодавство України / Верхов. Рада України. – Текст. дані. – Київ, 2014. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 4.07.16). – Назва з екрана.
7. Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання [Електронний ресурс] : наказ М-ва освіти України від 01.10.2010 р. № 912 // Освіта. ua. – Текст. дані. – Київ, 2010. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_0sv/9189/ (дата звернення: 5.07.16). – Назва з екрана.
8. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 15 серп. 2011 р. № 872 // Законодавство України / Верхов. Рада України. – Текст. дані. – Київ, 2011. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/872-2011-%D0%BF> (дата звернення: 5.07.16). – Назва з екрана.
9. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : указ Президента України від 12 січ. 2015 р. № 5/2015 // Уряд. кур'єр. – 2015. – 15 січ. (№ 6). – С. 8.

безперервність розроблення ефективних програм, спрямованих на формування та розвиток духовних цінностей, почуття патріотизму, національної самосвідомості, любові до українського народу, духовної єдності поколінь, толерантності, культури міжособистісних взаємин. Це, у свою чергу, **потребуватиме вдосконалення науково-методичного супроводу національно-патріотичного виховання дітей і молоді з використанням ІКТ-моніторингу інформаційних веб-ресурсів, використання електронних засобів інформації, інформаційних і комунікаційних технологій для популяризації розробок НАПН України серед широкого загалу наукових працівників і педагогічної громадськості.** Слід більше зважати на те, що **національно-патріотичне виховання дітей та молоді здійснюється ефективніше, якщо ідеї патріотизму усвідомлено сприймаються й учителями,** які використовують відповідне методичне забезпечення; якщо знання про сутність патріотичної поведінки виступають засобом стимулювання різноманітної соціально цінної й особистісно значущої громадської діяльності та опосередкованих нею гуманістичних відносин. Усі ми маємо бути свідомі того, що **епіцентром нової виховної реальності стала людина з її інтенціями до ідеалу, цінностями й особистісними смислами, гуманними людськими відносинами і високими духовними устремліннями. В основі цієї**

концепції повинен бути внутрішній світ особистості громадянина.

Відтак, *підвищується роль учителя, педагога, вихователя у формуванні в дітей і молоді також і громадянських компетентностей, які є основою становлення громадянської, національно-патріотичної позиції й потрібні людині упродовж її життя.* Становлення такої позиції у дітей і молоді відображає їх ціннісне ставлення до суспільства, держави та самих себе; почуття власної гідності, належності до України як її громадянина і патріота. **Це потребує у найближчій перспективі розроблення навчального та науково-методичного забезпечення курсів підвищення кваліфікації керівних, педагогічних і науково-педагогічних кадрів, працівників методичних і психологічних служб системи освіти з питань національно-патріотичного і військово-патріотичного виховання як складової системи підвищення їхньої кваліфікації.** Водночас потребує посилення уваги до розроблення змісту та технологій проведення семінарів і тренінгових занять для вихователів, дорослих лідерів, координаторів дитячих і молодіжних громадських організацій та об'єднань і молоді з зони АТО та дорослих-переселенців з метою підготовки їх до роботи тренерами, **формування у них політико-правових компетентностей.** **Зазначена проблема потребує також зосередження уваги наукових установ, вищих навчальних закладів при розробленні структури і змісту новітніх підручників, навчальних посібників, літератури для дітей з історії України на виховних аспектах змісту освіти,** спрямованих на формування громадянської і національно-патріотичної свідомості, прищеплення любові до свого народу, формування толерантного ставлення до представників інших національностей, пошани їх культури, релігії, традицій.

Национальный доклад о состоянии и перспективах развития образования в Украине. Реферативный обзор материалов доклада в контексте актуальных заданий среднего образования

Эта статья – это выдержки с издания, в котором осуществлен всесторонний анализ состояния и развития национального образования за 25-летний период независимости Украины, определены актуальные проблемы образовательной сферы, обнаружены причины их возникновения, предложены научно обоснованные пути модернизации отечественного образования в контексте глобализации, европейской интеграции и национальной самоидентификации.

Издание рассчитано на законодателей, руководителей учебных заведений, педагогических и научно-педагогических работников, всех, кто боится за будущее Украины, ее образованный, высокоинтеллектуальный, мудрый народ.

Предлагаемая читателям журнала статья представляет материалы, которые характеризуют состояние и перспективы развития среднего образования, воспитания современного юного поколения, а следовательно являются особенно актуальными для руководителей школ, лицеев, гимназий Украины.

Ключевые слова: национальное образование, государственная образовательная политика, человек инновационного типа, модернизация образования, общее среднее образование, инклюзивное образование, воспитание граждан-патриотов.

The national report on the state and perspectives of development of education in Ukraine. Abstracts review of report materials in the context of urgent tasks of secondary education

This article consists of the extracts from the publication, which conducts a comprehensive analysis of national education development for the 25-year period of independence of Ukraine, identifies the urgent problems of the educational sphere, reveals the reasons of their occurrence, proposes some scientifically grounded ways of modernization of the national education within the context of globalization, European integration and national self identification.

The National Report is a holistic policy paper developed by the group of researchers consisting of about 115 scientists form the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, united by the common idea.

The publication is target at legislators, public administrators, heads of educational institutions, pedagogical and academic teaching staff, the wide public and everyone who seeks to increase the competitiveness of Ukrainian education, who cares for the future of Ukraine, its educated, highly intellectual, wise people.

The current article represents materials describing the state and perspectives of development of secondary education, education of a modern young generation and therefore is especially important for the heads of schools, lyceums, gymnasiums in Ukraine.

Key words: national education, state educational policy, person of innovative type, modernization of education, comprehensive secondary education, inclusive education, education of citizens-patriots.